

Резюме

Копельців-Левицька Є. Д. Реалізація гуманістичного потенціалу правової системи України в опозиції правових систем Схід–Захід.

У статті розкривається гуманістичний потенціал правової системи, реалізація якого проявляється уже на ранній стадії розвитку як відображення системи цінностей, що забезпечувала правовий прогрес. Свідомо було обрано для аналізу лише одну із багатьох рис української ментальності – рису доброти, ненасильства, миру. Вона яскраво ілюструє не лише внутрішній потенціал гуманізму правової ментальності українців, але водночас висвічує його на тлі європейської та азійської правової свідомості.

Ключові слова: ментальність, правова система, гуманістичний потенціал, Європа, правова свідомість, євразійська концепція.

Резюме

Копельців-Левицькая Е. Д. Реализация гуманистического потенциала правовой системы Украины в оппозиции правовых систем Восток–Запад.

В статье раскрывается гуманистический потенциал правовой системы, реализация которого проявляется уже на ранней стадии развития как отражение системы ценностей, которая обеспечивала правовой прогресс. Сознательно была выбрана для анализа лишь одна из многих черт украинской ментальности – черта добра, ненасилия, мира. Она ярко иллюстрирует не только внутренний потенциал гуманизма правовой ментальности украинцев, но в то же время высвечивает его на фоне европейской и азиатского правового сознания.

Ключевые слова: ментальность, правовая система, гуманистический потенциал, Европа, правовое сознание, евразийская концепция

Summary

Kopeltsiv-Levytska Y. The realization of humanistic potential of Ukrainian legal system as opposed to legal systems East–West.

The article reveals the humanistic potential of legal system the realization of which appears at the early stage of development as the reflection of system of values that ensured legal progress. There was deliberately chosen only one trait of character of Ukrainian mentality for the analysis – goodness, nonviolence, and piece. It vividly illustrates not only the inner potential of humanism of the Ukrainians legal mentality but also highlights it on the background of European and Asian legal awareness.

Key words: mentality, legal system, humanistic potential, Europe, legal awareness, Eurasianism.

УДК 34(477) (091) (063)

І. В. МУЗИКА

Ірина Володимирівна Музика, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ПРАВА Ю. С. ГАМБАРОВА

10 червня 2015 р. виповниться 155 років від дня народження Юрія Степановича Гамбарова (Гамбаряна) (1850, м. Тифліс – 1926) – російського, вірменського та українського правознавця і соціолога, доктора права¹. До цього часу не досліджено внесок Ю. С. Гамбарова у становлення і розвиток соціологічного напрямку у вітчизняній правовій думці. Метою статті є дослідження особливостей соціологічної концепції права, розробленої Ю. С. Гамбаровим.

Досі соціологічна концепція права Ю. С. Гамбарова не була предметом спеціального дослідження. Про захоплення ученим соціологією права лише коротко згадувалося у біографічних нарисах та підручниках з соціології права.

Основні результати дослідження. Ю. С. Гамбаров є одним з яскравих представників соціологічного напрямку у вітчизняній правовій думці. Його соціологічна концепція права викладена переважно у таких працях як «Право в его основных моментах» (1898)², «Задачи современного правоведения» (1907)³ та у вступі до першого тому «Гражданского права. Общая часть» (1911)⁴.

Формулювання своєї власної концепції предмету юридичної науки учений розпочав з критики теорії юридичного позитивізму. Зокрема, він спростовував погляди німецьких професорів А. Брінца та Б. Віндшейда, а також багатьох французьких й італійських юристів, які ототожнювали поняття «право» і «закон» та звужували предмет юриспруденції лише до вивчення та коментування текстів законів⁵. Ю. С. Гамбаров також піддав гострій критиці позицію німецьких учених – адептів юридичного позитивізму, які доводили, що предметом юриспруденції не є питання удосконалення й зміни законодавства та критики й

реформування чинного права⁶. Основною причиною такого «самообмеження» права законом Ю. С. Гамбаров вважав абсолютизм, за якого юриспруденція була цілковито підпорядкована державі й перебувала у неї на службі⁷.

Юридичний позитивізм, доводив учений, мав призвести юриспруденцію, як науку, до банкрутства. Врятувати юридичну науку, на думку Ю. С. Гамбарова, міг лише розвиток соціологічної теорії права. На його думку, право є частиною цілого, яке має назву суспільство. Саме із суспільства воно черпає свій зміст і підстави своєї дії⁸.

Критикуючи юридичний позитивізм, учений розробив власну класифікацію джерел права. Зокрема, він доводив, що джерелом права є не лише закон, який виражає лише мінімальну частину фактично існуючого права, а й потреби економічного й суспільного життя, навички та звичаї, інтелектуальні течії й моральні ідеї, які встановлюються часто всупереч із чинним законодавством та судовою практикою й беруть початок із зразків іноземного права, з потреб міжнародного життя, з постійно оновлюваних вчень юристів, економістів, політиків⁹. Втім, до джерел права він відносив класичні, у сучасному розумінні, джерела (форми) права: правовий прецедент, закон, нормативний договір, право юристів (доктрина), правосвідомість, а також потреби економічного й суспільного життя, навички та звичаї, домінуючі у той чи інший час інтелектуальні течії й моральні ідеї¹⁰.

Учений також піддав критиці і погляди представників історичної школи права Ф. К. Савінї, Г. Ф. Пухта, К. Г. Брунса та Ф. Штала, які, на його думку, абсолютизували значення історичного методу в правознавстві¹¹. З огляду на висловлені критичні зауваження, основними рисами тогочасного права, успадкованими від німецької історичної школи права, Ю. С. Гамбаров визначив: 1) «самообмеження» рамками чинного права (законодавства); 2) відірваність від усього, окрім своїх станів у минулому; 3) бажання утримати будь-якою ціною те, що існує, щоби воно не дисгармоніювало з новими відносинами і запитами життя, 4) повна байдужість до свого власного змісту і перетворенням у майбутньому¹².

Учений також спростовував погляди німецького теоретика права Р. Штаммлера, який стверджував, що правом не може бути те, що може бути встановлено емпіричним шляхом, а лише те, що встановлено на підставі «розуму», тобто апріорно. Зокрема, Ю. С. Гамбаров доводив, що правом не може вважатися лише те, що хтось вважає правом. Правом є те, що суспільна влада визнає і проголошує як таким¹³. Тобто він, одним з перших, відніс до предмету юридичної науки питання легітимності правових норм, яке пізніше докладно вивчалось такими відомими соціологами права, як Є. Ерліхом, К. Левелліном, Р. Паундом, О. Холмсом, М. Тімашевим, Б. О. Кістяківським та ін.¹⁴

Право не може бути предметом наукового пізнання, доводив учений, поки воно буде досліджуватися «а рїогї», тобто шляхом логічних висновків з довільно прийнятих посилань. Необхідною умовою наукового вивчення права є дослідження його «а posterіогї», тобто за допомогою методів дослідів і спостереження, яким «людство зобов'язано всіма своїми досягненнями в галузі знання». Ці методи в юридичній науці розуміються як порівняльно-історичні. Правознавство ж, у цьому сенсі, є необхідною частиною науки про суспільство – соціології. Таким чином, робить висновок учений, соціальне життя і право є двома нероздільними сторонами одного складного явища, як зміст і форма. Разом з тим, правознавство має свій специфічний предмет, відмінний від предмету загальної соціології – соціальні явища і відносини, які можуть бути врегульовані за допомогою права¹⁵.

У підрозділі другому вступу до праці «Гражданское право. Общая часть» – «Социальная юриспруденция», ведучи мову про походження права, учений наголошував на тому, що право «є частиною суспільного цілого і не може не відчувати на собі дуже сильний вплив цього цілого». Зокрема, підкреслює правознавець, всі великі революції, які відмітили епохи всесвітньої історії, були ні чим іншим, як тимчасовим відчуженням між правом і життям, а тому вивчення права повинно починатись з вивчення окремих соціальних відносин. Увага у юридичних дослідженнях повинна бути перенесена з вивчення змісту норм на зміст життєвих відносин, регулювання яких юридичними нормами має тільки формальне значення, тобто значення простого засобу для здійснення певної мети. На думку вченого, про право, як мету для самого себе, не може бути і мови: воно є завжди засобом для цілей, які лежать поза його сферою. А оскільки вивчення засобів передбачає і вивчення цілей, тобто тих наслідків, яких бажають досягнути шляхом здійснення юридичних норм, то зрозуміло, чому ці цілі або наслідки норм і складають те, що в праві слід вважати найбільш істотним і цікавим не тільки для широкого загалу, а й для юристів. Тому юриспруденція не повинна обмежувати себе тільки догматичними й історичними проблемами¹⁶.

Вихід з кризи, що склалася в тогочасній юридичній науці Ю. С. Гамбаров вбачав у розвитку соціальної юриспруденції, вихідним пунктом якої є погляд на право, як на необхідний інструмент регулювання й упорядкування соціального життя. До предмету правового регулювання, а відповідно і юридичної науки, він відніс усі соціальні питання, зокрема перетворення у сфері власності й держави, права людини, відносини між підприємцями і робітниками та способи вирішення конфліктів між ними, питання санітарної безпеки тощо. Все, що стосується виробництва, обміну, розподілу і споживання економічних благ (зокрема, закони проти розкоші), наголошував учений, постійно було і є предметом правового регулювання. Предметом правового регулювання є не тільки публічна сфера життя суспільства, а й сфера реалізації індивідуальної волі особи¹⁷.

Учений дійшов висновку, що право, як з теоретичного, так і з практичного боку, не може вивчатися окремо від культурних і господарських відносин суспільного середовища, в якому воно виникло і реалізується. Відповідно не може бути мови про обмеження предмету юриспруденції лише законодавством або іншими письмовими джерелами права¹⁸.

На підтвердження цієї думки він наводить приклад судової практики, яка часто виходила за межі законодавства¹⁹. Зокрема, на його думку, судові рішення хоча б і обмежуються застосуванням загальної норми до конкретного випадку, все ж завжди містить певний елемент правосвідомості, оскільки логічна операція умовиводу від існуючого права до конкретного випадку є операцією, в якій вбачають зазвичай сутність судового рішення, є лише його логічною формою, хоч і необхідною, але зовсім не характерною для юридичного значення судового рішення. Значення цієї форми для права визначає не інтелектуальна діяльність судді, а авторитет, що спирається на владу, яка встановлює суб'єктивні права або відмовляє в них. У цьому значенні судові рішення є вищим від закону в розумінні практичного регулювання життя, оскільки це регулювання тривалий час може обходитися без закону, але не обходиться без судового рішення²⁰.

Ю. С. Гамбаров доводив, що незважаючи на всі свої достоїнства загальні норми переважно мають характер нерухомого шаблону, оскільки призначені регулювати правовідносини, які не змінюються. Втім, різноманітність життя часто виявляється в індивідуальних відносинах, що не підходять під загальні норми або застосування до яких загальних норм було б незручним. Через це індивідуальне регулювання залишається для них невідкладною необхідністю. З цих причин індивідуальне правоутворення не скасовується від часів Давнього Риму до сьогодення. Тому, стверджує вчений, ми скрізь знаходимо в наш час індивідуальну правосвідомість: у встановленні привілеїв, у фактах судової творчості, в практиці звичаєвого права та в інших явищах, які є предметом вивчення спеціального вчення про джерела права²¹.

Ю. С. Гамбаров також розглядав право як явище культурного життя, яке тісно пов'язано з усіма іншими суспільними явищами, що вивчаються загальною соціологією. Значна частина відносин, врегульованих нормами права, наголошував він, регулюється також релігійними нормами, нормами моралі та етики. Існування певних приписів і заборон, таких як «не убий», «не укради», «виконай своє зобов'язання» тощо, забезпечується різними соціальними нормами. Тому, доводив учений, неправильно обмежувати зміст юридичних норм так званими життєвими умовами або умовами існування суспільства. На тих же підставах слід відмовитися від доволі поширеного погляду на право як на так званий «мінімум моральних вимог», і загалом відмовитися раз і назавжди від ідеї розділяти право, моральність, мораль і релігію за змістом норм, що належать до цих сфер²².

Учений наголошував, що межі права, моральності й моралі постійно змінюються під впливом різних соціальних, економічних, політичних та інших обставин, так само як і межі релігії. Тому і зміст права встановлюється не «а ргіогі», а дослідним шляхом, оскільки право є частиною духовного і культурного життя людства. З цих причин право неможливо правильно зрозуміти, якщо воно не розглядається в постійному зв'язку з усіма культурними й господарськими відносинами того чи іншого часу. Відповідно, право не може бути чимось існуючим само по собі або відмінним від соціального життя. Воно є лише регулятором цього життя, невіддільним від нього як форма від свого змісту. У житті, наголошує учений, право знаходить свій вираз у формах примітивних організацій, закону, санкцій суспільної свідомості та санкцій примусу²³.

Підсумовуючи свої аргументи на користь визнання права соціальним явищем і частиною культурного життя суспільства, Ю. С. Гамбаров сформулював таке визначення права у його матеріальному розумінні: «Правом буде практичне регулювання суспільного життя з метою забезпеченого задоволення людських потреб шляхом встановлення і здійснення зовнішньо обов'язкових, таких, що не залежать від волі підпорядкованих осіб і недоторканих до свого скасування норм людської поведінки»²⁴.

Таким чином, Ю. С. Гамбаровим була створена оригінальна соціологічна концепція права, яка має такі характерні риси:

1. Право розглядається як динамічне суспільне явище, частина культурного життя суспільства, яке реалізується, насамперед у правовідносинах, правосвідомості, суб'єктивних правах та юридичних рішеннях; разом із тим не відкидаються такі важливі характеристики права, як його вольовий характер і нормативність.

2. Розмежовуються поняття «право і закон», акцент переміщується з абстрактних і «незмінних» текстів законів у площину динамічного розвитку й функціонування права, його реалізацію у суспільних відносинах та юридичних рішеннях.

3. Долається «самообмеженість» права чинними нормами та історичними традиціями шляхом переорієнтації права на інтереси й потреби сучасного суспільства з врахуванням тенденцій його розвитку.

4. Джерелами права визнаються: правовий прецедент, закон, нормативний договір, право юристів (доктрина), правосвідомість, а також потреби економічного й суспільного життя, навички та звичаї, домінуючі у той чи інший час інтелектуальні течії й моральні ідеї.

5. Обов'язкова сила юридичних норм має такі підстави: законодавство, звичаєве право, юридична діяльність і договір²⁵.

6. Чинниками правоутворення вважаються умови життя суспільства. Одним із найважливіших факторів правоутворення, але не джерелом права у технічному сенсі цього слова, визнається юридична діяльність²⁶.

7. Важливими і необхідними методами вивчення права визнаються соціологічні (спостереження, опитування тощо) та порівняльно-історичні методи дослідження.

8. Норми, закріплені в законодавстві, визнаються лише частиною реально існуючого правового порядку людського суспільства і не отожднюються з правом, яке реально існує в суспільних відносинах. Тому легітимність або нелегітимність правових норм визначається суспільством й не залежить від волі конкретного суб'єкта нормотворчості.

- ¹ Музика І. В., Самойленко О. О. Гамбаров Юрій Степанович // Антологія української юридичної думки. В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 6: Цивільне право / Упорядники: Я. М. Шевченко, І. Б. Усенко, Г. П. Тимченко, Т. І. Бондарук, С. Є. Морозова; відп. редактор Я. М. Шевченко. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – 584 с. – С. 238–243.
- ² Гамбаров Ю. С. Право в его основных моментах / Ю. С. Гамбаров // Правоведение. – 1995. – № 4–5. – С. 97–133.
- ³ Гамбаров Ю. С. Задачи современного правоведения / Ю. С. Гамбаров. [Текст] Из журнала Министерства юстиции (январь). – С.-Петербург: Сенатская типография, 1907. – 38 с.
- ⁴ Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть / Гамбаров Ю. С. [Текст]; Под ред.: Томсинова В. А. – М.: Зерцало, 2003. – 816 с.
- ⁵ Гамбаров Ю. С. Задачи современного правоведения... – С. 3–4.
- ⁶ Там само. – С. 5–6.
- ⁷ Там само. – С. 9–10.
- ⁸ Там само. – С. 6–7.
- ⁹ Там само. – С. 7.
- ¹⁰ Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть. – С. 217–230.
- ¹¹ Там само. – С. 8–13.
- ¹² Там само. – С. 17.
- ¹³ Там само. – С. 22–23.
- ¹⁴ Див.: Музика І. В. Проблема легальності і легітимності норм права у соціологічному праворозумінні: історико-правовий аспект // Часопис Київського університету права, 2011. – № 3; Гамбаров Ю. С. Задачи современного правоведения... – С. 31–34.
- ¹⁵ Там само. – С. 30–33.
- ¹⁶ Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть / Гамбаров Ю. С. [Текст]; Под ред. Томсинова В. А. – М.: Зерцало, 2003. – С. 20–32.
- ¹⁷ Там само. – С. 18–20.
- ¹⁸ Там само. – С. 7–8.
- ¹⁹ Там само. – С. 8–9.
- ²⁰ Гамбаров Ю. С. Право в его основных моментах... – С. 106–107.
- ²¹ Там само. – С. 107.
- ²² Там само. – С. 129.
- ²³ Там само. – С. 132.
- ²⁴ Там само. – С. 133.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само. – С. 226.

Резюме

Музика І. В. Соціологічна концепція права Ю. С. Гамбарова.

Досліджено особливості та характерні риси соціологічної концепції права, яка була створена наприкінці XIX – початку XX с. відомим правознавцем, цивілістом, соціологом Ю. С. Гамбаровим. Розкриваються погляди вченого на предмет юридичної науки, витоки права, систему джерел права, методи дослідження права.

Ключові слова: Юрій Степанович Гамбаров, соціологія права, соціологічна концепція права, предмет юридичної науки, система джерел права, визначення права.

Резюме

Музыка И. В. Социологическая концепция права Ю. С. Гамбарова.

Исследованы особенности и характерные черты социологической концепции права, которая была создана в конце XIX – начале XX с. известным правоведом, цивилистом, социологом Ю. С. Гамбаров. Раскрываются взгляды ученого на предмет юридической науки, истоки права, систему источников права, методы исследования права.

Ключевые слова: Юрий Степанович Гамбаров, социология права, социологическая концепция права, предмет юридической науки, система источников права, определение права.

Summary

Muzyka I. The sociological concept of law Y. S. Gambarov.

Gives interpretation of the features and characteristics of the sociological concept of law, which was established in the late XIX – early XX c. known legal scholar, sociologist S. Gambarov. Disclosed scientific views on the subject of legal science, the origins of law and the system of sources of law, the methods of legal science.

Key words: George S. Gambarov, sociology of law, sociological concept of law, subject of legal science, the system of sources of law, the definition of law.

Т. І. ТАРАХОНИЧ

Тетяна Іванівна Тарахонич, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ВИДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ

Усі регулятивні процеси, які мають місце у природі та суспільстві, можуть бути охарактеризовані через певні категорії. Категорії, які пов'язані з правовим регулюванням, утворюють понятійний ряд правового регулювання та мають системні властивості. В елементному складі відповідних систем та у процесі взаємозв'язку між її складовими відбуваються динамічні зміни. Система загалом повинна бути здатною сприймати інформацію ззовні, використовувати її з метою переходу у новий якісний стан, зберігати на кожному новому етапі свого розвитку рівновагу та стійкість, оновлювати свої елементи та структури, підтримуючи власну ідентичність.

Ці завдання вирішуються, якщо зовнішнє регулювання та саморегулювання є фазами єдиного процесу організації та впорядкування системи¹.

Проблема розуміння категорій «регулювання», «правового регулювання», «видів правового регулювання», знайшла належне місце в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: С. С. Алексєєв, С. В. Бобровник, А. І. Бобильов, О. М. Вітченко, В. І. Гойман, В. М. Горшенєв, Ю. І. Гревцов, О. С. Григор'єв, Л. М. Завадська, О. В. Зайчук, В. П. Казимирчук, А. М. Колодій, В. М. Кудрявцев, Ю. В. Кривицький, С. Л. Лисенков, О. В. Малько, О. М. Мельник, Н. М. Оніщенко, А. В. Поляков, П. М. Рабінович, Ю. І. Решетов, В. М. Сирих, О. Ф. Скакун, О. В. Скурко, В. О. Шабалін, К. В. Шундіков, Ю. С. Шемшученко, Л. С. Явич тощо.

Метою даної статті є з'ясування теоретичних основ розуміння сутності правового регулювання, його видів та особливостей.

Використовуючи феноменологічний підхід слід уточнити розуміння поняття «регулювання», оскільки саме наукові дефініції зумовлюють світоглядний аспект юридичної науки, надають можливість глибше зрозуміти різноманітні сторони об'єктів, процесів та явища правової дійсності, вони повинні бути чіткими, конструктивними та не обов'язково містити всі ознаки, які властиві поняттям. Враховуючи зазначене, спробуємо охарактеризувати основні доктринальні дефініції, які мають те чи інше відношення до досліджуваної проблеми. Насамперед, слід визначитися з такими поняттями, як правове регулювання, саморегулювання, нормативне регулювання, індивідуальне регулювання. Ґрунтовний науковий аналіз зазначених категорій надасть можливість розглянути їх на більш новому теоретичному та методологічному рівні, сприятиме визначенню їх місце в системі інших наукових категорій. У сучасний період ця проблема набуває і практичного значення, оскільки від її усвідомлення залежить і дієвість тих процесів, які відбуваються на суспільному та державному рівні.

Поняття «регулювання» (від лат. *regulo* – правило) означає упорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність з чимось. С. С. Алексєєв підкреслює, що регулювати – це визначити поведінку людей та їх колективів, спрямовувати його функціонування та розвиток, надавати йому певних меж, цілеспрямовано його впорядковувати². Зазначену думку поділяє Д. А. Керімов, підкреслюючи, що термін «регулювати» означає встановлювати межі, масштаб поведінки людей, вносити в суспільні відносини стабільність, систему, порядок і тим самим спрямовувати їх у певному напрямі³. Ґрунтуючись на філософських категоріях «сущє», те що є та «належнє», те, що має бути, дещо іншої позиції щодо розуміння категорії регулювання притримується М. Ю. Осипов, під яким розуміє вплив (сукупність впливів, діяльність, соціальний феномен), що викликає в системі певні зміни, що призводять до зменшення чи подолання розбіжностей між «сущим» та «належним» за рахунок наближення «сущого» до «належного», а не навпаки⁴.

Поряд із цим ряд науковців термін «регулювання» відносять лише до права як системи норм та деяких інших специфічних правових явищ (правовідносин, актів реалізації норм права). Вони не погоджуються з існуючим розумінням регулювання суспільних відносин як жорсткого і владного їх нормування державою, законом, оскільки, на їх думку, категорія «регулювання» не є тотожною примусу, жорсткому і владному припису. Норма права встановлює лише модель відносин, у якій суспільні інтереси повинні співвідноситись з інтересами членів суспільства, поряд з цим право широко використовує такі засоби впливу на поведінку людей, як стимулювання, заохочення, надання прав тощо⁵.

Процес пізнання категорії «регулювання» відбувається як процес усвідомлення, кристалізації його сутності. Важливим аспектом у формуванні розуміння сутності регулювання мають традиції як певної держави, так і науково-теоретичні традиції, які встановлюють межі правового усвідомлення предмету аналізу. Вивчаючи сутність процесу регулювання, враховуються традиції даної держави і використовується вже існуючі знання про предмет дослідження.